

Оксана Ясіновська

Radix malorum omnium : фітоморфний образ кореня в структурі смертних гріхів

Studia Ukrainica Posnaniensia 5, 61-71

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RADIX MALORUM OMNIUM: ФІТОМОРФНИЙ ОБРАЗ КОРЕНЯ В СТРУКТУРІ СМЕРТНИХ ГРІХІВ

ОКСАНА ЯСІНОВСЬКА

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів — Україна
oxygen@ukr.net

RADIX MALORUM OMNIUM: FITOMORFICZNY OBRAZ KORZENIA W STRUKTURZE GRZECHÓW ŚMIERTELNYCH

OKSANA JASINOWSKA

Lwowski Uniwersytet Narodowy imienia Iwana Franki, Lwów — Ukraina

STRESZCZENIE. Na podstawie metafor pojęciowych korzenia ujawnione są osobliwości reprezentowania pojęcia grzechów śmiertelnych w dyskursie religijnym wczesnych chrześcijańskich egzegetów.

RADIX MALORUM OMNIUM: PHYTOMORFIC IMAGE OF ROOT IN STRUCTURE OF DEADLY SINS

OKSANA YASINOVSKA

Ivan Franko National University, Lviv — Ukraine

ABSTRACT. Basing on a conceptual metaphor of root, the peculiarities of the deadly sins concepts have been revealed as they were represented in the religious discourse of the early Christian exegetes and contemporary Ukrainian preachers.

Невгасаючий інтерес до метафори протягом більш, ніж двох тисячоліть, зумовлений багатогранністю цього явища, що дає можливість аналізувати як лінгвістичні, так і екстралінгвістичні дані. Саме на останні скерований погляд когнітивістів, які через метафору вивчають свідомість людини, у такий спосіб підбираючись до її пізнавальних процесів і — ширше — до основ мислення. Багатий матеріал для розкриття когнітивних механізмів метафоротворення дає вивчення релігійного дискурсивного простору, де метафора відіграє значну роль у репрезентації і моделюванні категорій внутрішнього світу людини. З-поміж ділянок, що служать для нього джерелом метафоричного переосмислення, вагоме місце належить фітоморфній метафорі з її численними образами.

У центрі нашої уваги — образ кореня в представленні концептів смертних гріхів (*гординя, гнів, заздрість, грошолоубство, обжерство, блуд, лінь*), що здійснюємо з метою виявлення специфічних рис концептуалізації в релігійному дискурсі отців східної Церкви II – VII ст. і деяких пізніших християнських екзеgetів (ілюстративний матеріал для стислості наводиться в перекладі сучасною українською мовою).

Корінь, як відомо, є важливим вегетативним органом рослини, що забезпечує її закріплення в ґрунті, живлення, розвиток і розмноження. Вагомість цих функцій для переважної більшості представників рослинного світу забезпечило кореню роль стереотипного образу, за допомогою якого переосмислюються

внутрішні якості людини. Це один з найдавніших символів міфології більшості народів. Разом зі стовбуром і листям він становить одну з трьох найважливіших частин світового дерева, що зазвичай представляється зануреним своїм корінням у води земних надр, а в деяких культурах навіть бачиться пророслим крізь землю в небосхил¹. Архетипно корінь символізує джерело сили.

Згаданий образ регулярно використовують у метафоричній мові християнських письменників, які з його допомогою характеризують як чесноти, так і гріхи. Останні переосмислюються в такий спосіб значно частіше й мають суттєво багатший набір концептуальних ознак. Причиною цього є передусім важливе місце, яке в християнстві відводиться ідеї гріховності, а у зв'язку з нею — ідеям спасіння і спокути. Окрім того, з давніх часів відомо (і це неодноразово підкреслюють ранньохристиянські автори), що недобрі навики вкорінюються швидше і глибше западають у душу людини, цілковито заволодіваючи нею. Яскравим підтвердженням цього є метафора, яку використовує християнський екзегет IV ст. Макарій Єгипетський: *Тож і душу, і гріх, що прилип до неї, уподібнюємо до великого дерева, на якому багато віття, а коріння — в земних глибинах. Гріх, увійшовши до душі й заволодівши нею, став звичкою — чимсь ніби природним — з дитинства в кожному зростає, виховується і вчить усього поганого².*

Асоціативний зв'язок гріхів та грішників з образом кореня трапляється вже в Старому Завіті³, порівн.: *Ти насадив їх [безбожників], і вони коріння пустили, вони ростуть і дають плоди* (Єр. 12 : 2); *Нехай не буде між вами коріння, що плодить отруту й полин* (Втор. 29 : 17); *Внизу його [безбожника] коріння засихає, угорі ж його гілляки в'януть* (Йов. 18 : 16); *Плодюча ж юрба нечестивих не принесе користі; вони — паросток незаконно вроджених; не пустять коріння глибоко, ані не закріпляться на основі непохитній* (Премуд. 4 : 3); *Нащадки безбожних віття не пустять, нечестивця коріння — на голій скелі* (Сир. 39 : 15) та ін. Як видно, в основі такого порівняння різні, у т. ч. протилежні, характеристики кореня: ураховується напрям і спосіб росту (проростає вниз), його сила або слабкість (сприяє розвитку рослини або унеможливує її подальший ріст), вибагливість (нездатність проростати в несприятливих умовах), шкідливість (про коріння небезпечних і некорисних рослин), а також можливість знищення (засихає саме або зникає за чийогось посередництва).

До подібних аналогій вдаються й автори Нового Завіту, які найчастіше розмірковують про відсутність коріння у грішника або його неминуче знищення: *А той, хто був сприйняв його на кам'янистім ґрунті, це той, що чує слово і зараз же з радістю його сприймає, але він коріння в собі не має, непостійний, і коли настане яка скрута чи переслідування задля Слова, він швидко зневірюється...* (Мт. 13 : 21); *Вони —...дерева, що пізно восени безплідні, двічі померлі, вирвані з корінням* (Юд. 1 : 12); *Сокира вже при корінні дерев: кожне дерево, що не приносить доброго плоду, зрубають і в вогонь кинуть* (Мт. 3 : 10). Рідше в Новому Завіті йдеться про інші ознаки вегетативних органів переосмислених в образі рослин гріхів, як напр., смакові якості або спосіб росту коріння: *Пильнуйте, щоб ніхто не залишився без Божої благодаті, щоб якесь гірке коріння, пустивши паростки угору, не наробило заколоту та щоб не заразило багатьох* (Євр. 12 : 15).

¹ J. E. Cirlot, *A Dictionary of symbols*, New York 1971, p. 347.

² Св. Макарій Великий, *Настанови про християнське життя*, [в:] Св. Макарій Великий, *Настанови про християнське життя*. Євагрій Понтійський, *Настанови про подвижництво*, Львів 2002, с. 29.

³ Посилання на *Святе Письмо* подаємо у перекладі Івана Хоменка.

Найбільш активно згаданий образ з метою концептуалізації гріхів використовують отці Церкви та пізніші християнські екзегети, які, як і старозавітні й новозавітні письменники, послуговуються ним при описі “живучості” гріхів та шляхів їхнього знищення, однак при цьому враховують найрізноманітніші ознаки, властивості і функції вегетативних органів рослин. Свідченням цього є різнобічні метафоричні проєкції, що виявляються в багатій лексичній і семантичній сполучуваності, в основі якої взаємодія когнітивних структур знань — сфери-джерела (source domain) та сфери-цілі (target domain), що ними, відповідно, є корінь і гріх.

Указані концептуальні ділянки, як відомо, нееквівалентні як у напрямку метафоризації, так і в обсязі знання, що про них має мовець: сфера-ціль для нього є нечіткою, неконкретною й менш визначеною, тоді як сфера-джерело становить доволі суттєве, зазвичай досвідне, а завдяки цьому й ґрунтовне знання про предмет. Власне такими, ґрунтовними, починаючи з найдавніших часів, були відомості про світ природи, що автоматично перетворювало об’єкти останньої на привабливе джерело метафоричного переосмислення категорій вищого ступеня складності. Цією можливістю активно послуговувались ранньохристиянські екзегети, які вдавалися до різноманітних аналогій з метою тлумачення складних істин християнського віровчення. Порівн.: *Неодноразово наводили ми притчу про хлібороба, який, посіявши насіння в землю, очікує дощу з неба. І якщо не з’явиться хмара й не подують вітри, хліборобська праця не принесе жодної користі, і насіння буде лежати в землі даремно. Застосуй це й до духовного. Якщо людина обмежиться лише своїм зусиллям і не прийме вишнього в єство своє, то не зможе принести достойних плодів Богові⁴; Хто садить грушку — не відразу збирає з неї плоди; так і в духовному — де стільки мудрості й тонкості — поступово зростає людина і доходить до звершеності мужа, до міри повного зросту (Еф.4:13), а не, як стверджують деякі, ніби це те саме, що роздягнутися і зодягнутися⁵. Звертатись до об’єктів довікля християнських авторів спонукало також переконання, що сам Бог повчає “за допомогою голосу природи”⁶.*

З огляду на постулати когнітивної лінгвістики, й зокрема теорії метафори, сфера-джерело становить узагальнення емпіричного досвіду в певній ділянці. Таке знання організоване у вигляді відносно простих когнітивних структур — схем образів (image schemas), що постійно відтворюються в процесі взаємодії людини з дійсністю. Стійкі відповідності між сферами джерела та цілі, що фіксуються в мовно-культурній традиції суспільства, — концептуальні метафори — на більш глибокому рівні утворюють когерентні концептуальні структури глобальнішого змісту — когнітивні моделі, що за своєю природою є суто психологічними й когнітивними категоріями⁷. Власне вони й визначають характер концептуальних метафор. Без когнітивних моделей концептуальні метафори взагалі б не існували: як мовні реалізації „метафори можливі саме тому, що існують метафори в понятійній системі людини”⁸.

⁴ Св. Макарій Великий, *Настанови про християнське життя...*, с. 95.

⁵ Там само, с. 106.

⁶ Свт. Іоан Золотоустий, *Вибр. твори*, [в:] Електронний ресурс: <http://www.parafia.org.ua/biblioteka/svyatoottsivski-tvory/zlatoust/besidy-ta-slova/> (2.04.2016).

⁷ А. Н. Баранов, *О типах сочетаемости метафорических моделей*, [в:] „Вопросы языкознания”, 2003, № 2, с. 76.

⁸ Дж. Лакофф, *Метафори, которми мы живем*, [в:] Дж. Лакофф, М. Джонсон, *Теория метафоры*, Москва 1990, с. 390.

Аналізована проекція зі світу духовних категорій у світ рослин, а точніше — їхніх вегетативних органів, відбувається на основі когнітивної моделі ГРІХ — КОРИНЬ. У дискурсі отців Церкви остання реалізується в декількох структурних типах, або субмоделях.

Перший з них указує на співвіднесення з коренем гріха-рослини (або відповідної їхньої кількості), різновид якого не конкретизується. У цьому разі йдеться про різні види порушення Божих норм, які за християнським ученням здійснюють думкою, словом, ділом. На мовному рівні такі порушення іменують низкою загальних номінацій (в укр. перекладі їх передають як *гріх, гріховний стан, пристрасть, гріховна / пристрасна звичка, пристрасні пориви, помисел, похоть, нахил, навик, лукавство* та ін.), що або безпосередньо порівнюються з коренем, або наділяються його ознаками: найчастіше вказується на їхню здатність укорінюватися чи, навпаки, можливість бути викоріненими, порівн.: *Безнастанно спостерігай за пристрастними порухами в собі — і побачиши, що гніздиться в тобі багато пристрастей, які навіть не завжди можна розпізнати — через душевну неміч або глибоко закорінену гріховну звичку⁹; У наших членах є корінь пороку... І якщо хтось не бореться з гріхом, то внутрішній порок, поступово розвиваючись і міцніючи, штовхає людину до явних гріхів та втілює їх на ділі¹⁰; Засліплення [грішника] викорінює в ньому навик і безперервний потяг завжди грішити¹¹; Тільки чистота серця... викорінює усі пристрасті й усяке зло із людського серця¹²; Святе Писання вважає потаємні душевні гріхи подібними до явних, тому що всі вони — паростки одного кореня¹³; Досвідчуй же себе, брате, ... чи викоренив у собі всякий помисел земний...?¹⁴ та багато ін.*

За другим структурним типом вегетативним органом наділяється конкретний гріх, а отже, асоціативні образи пов'язуються вже з видом останнього (дотримуємось думки, що у свідомості мовців уявлення про рід і вид не становлять єдиного когнітивного цілого, а є принципово різними когнітивними одиницями¹⁵). У християнській релігійній картині світу стосовно смертних гріхів така субмодель, що закономірно, може мати сім різновидів, порівн.: *Хто милосердний до бідних, той викорінює гнів¹⁶; Усяку мирську смертоносну печаль потрібно... виривати з корінням — як і дух розпусти, грошоловства та гніву...¹⁷; Не забувай про падіння своє..., щоб, упокорившись, з коренем вирвати гордість із себе¹⁸; ...Слід уникати не тільки діл, пов'язаних із грошоловством, а й з кор-*

⁹ Св. Йоан Ліствичник, *Ліствиця духовна*, [в:] Св. Йоан Ліствичник, *Ліствиця духовна*. Св. преподобні отці Варсануфій та Йоан, *Про подвиги та боротьбу з пристрастями*. Св. авва Доротей, *Подвижницькі настанови*, Львів 2002, с. 13.

¹⁰ Св. Макарій Великий, *Настанови про християнське життя...*, с. 93.

¹¹ Никодим Святогорець, *Невидима боротьба*, Львів 2007, с. 60.

¹² Преподобний Езихій, *Слово про тверезіння і молитву*, [в:] Св. Йоан Касіян, *Огляд духовної боротьби*. Преподобний Езихій, пресвітер Єрусалимський. *Слово про тверезіння і молитву*. Преподобний Ніл Синайський, *Аскетичні настанови*, Львів 2004, с. 192.

¹³ Св. Єфрем Сирійський, *Подвижницькі настанови*, Львів 2001, с. 29.

¹⁴ Блаженний авва Зосима, *Бесіди*, [в:] Блаженний авва Ісая, *Слова до своїх учнів*. Блаженний авва Зосима. *Бесіди*. Преподобний отець св. авва Филімон, *Душеспасенне слово про авву Филімона*, Львів 2006, с. 61.

¹⁵ В. Красных, *Этнопсихолінгвістика і лінгвокультуро́логія*, Москва 2002, с. 181–183.

¹⁶ Євагрій Понтійський, *Настанови про подвижництво* [в:] Св. Макарій Великий, *Настанови про християнське життя...*, с. 221.

¹⁷ Св. Йоан Касіян, *Огляд духовної боротьби*, [в:] Св. Йоан Касіян, *Огляд духовної боротьби*, с. 72.

¹⁸ Преподобний Ніл Синайський, *Аскетичні настанови* [в:] Святий Макарій Великий, *Настанови про християнське життя...*, с. 293.

нем відсікати саму пристрасть цю...¹⁹; Такі наспіви породжують смиренність і викорінюють гордість — те стародавнє зло, яке скинуло на землю Люципера, вранішню зорю²⁰ та багато ін.

Наділяючи конкретні гріхи коренями, отці Церкви привертають увагу до деяких їхніх ознак, зокрема вказують на смакові якості, а саме — гіркість. Зі смертних гріхів її приписують заздрості, гордині та гніву. Прискіпливу увагу християнські письменники приділяють і вигляду вегетативних органів гріхів-рослин. У деяких із них відзначається наявність оголеного і спрямованого вгору коріння, що викликає образ рослин, здатних розвивати свою кореневу систему в повітрі. Таку властивість мають гординя і заздрість. Порівн.: *Щоб сказане про цей рід гордості викласти коротше, зібравши... деякі ознаки її, я вважаю за необхідне повторити..., щоб нам в скороченні знати, за якими ознаками можна вгадати і розрізнити її, щоб оголені і виведені назовні коріння цієї пристрасті, чітко зрозумілі і розглянуті, зручніше можна було вирвати або уникнути; Заздрість є той корінь гіркоти, який, піднімаючись у висоту, спрямовується до ганьблення... Бога²¹*. Згаданий образ в обох випадках взято зі Святого Письма. При цьому в контексті різних гріхів переосмислюється те саме місце Нового Завіту — Євр. 12 : 15.

Третій структурний тип когнітивної моделі ГРІХ — КОРІНЬ засвідчує співвіднесення надземної частини рослини-гріха та її вегетативного органу з різними гріхами. Іншими словами, гріх, метафорично осмислений як об'єкт царства рослин, представляється як такий, що бере початок з кореня, який становить собою інший гріх. Згадане співвіднесення торкається як смертних гріхів, так і інших — тяжких чи легких, з християнської точки зору, переступів Божого закону. Напр.: *...Корінь вбивства — заздрість²²*. Варіантами цієї схеми є належність окремих частин рослини-гріха — кореня і паростка — не різним гріхам, а різновидам одного з них: *Кого полонив навіть маленький грошовий дарунок і хто хоч раз дозволив у своєму серці прорости кореню користоловної жадоби, тому неможливо не запалитися вогнем грошоловства²³; Початок гордині — укорінення марнославства; Початок кінця марнославства — хоронити уста і полюбити бездітність від нього, середина — викорінення усякого мисленого марнославства; а кінець ... зневажати при інших самого себе²⁴; Гнів, заскнівши, переростає у злопам'ятність...²⁵*.

Загалом образ рослини-гріха, що паразитує на корені іншого гріха, християнські екзегети використовують доволі часто. У його основі — тонкі спостереження за реальними рослинами-паразитами, що ростуть і розвиваються за рахунок інших рослин. Як видається, мета такої концептуальної проєкції — бажання не тільки вказати на взаємозв'язок між тими чи іншими гріхами, а й підкреслити небезпеку цього поєднання, що виявляється в: 1) їхньому особливо руйнівному впливі на особистість; 2) труднощах знищення (тут: викорінення); 3) здатності перешкоджати росту чеснот або й узагалі його

¹⁹ Св. Йоан Касіян, *Огляд духовної боротьби...*, с. 55.

²⁰ Евагрій Понтійський, *Настанови про подвижництво...*, с. 169.

²¹ Иоанн Кассиан Римлянин, *Писания*, Москва, Минск 2000, с. 46.

²² *Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского*, Санкт-Петербург 1897, т. 3, с. 578.

²³ Святий Йоан Касіян, *Огляд духовної боротьби...*, с. 54.

²⁴ Св. Йоан Ліствичник, *Ліствиця духовна...*, с. 27.

²⁵ Св. авва Доротеї, *Подвижницькі настанови*, [в:] Св. Йоан Ліствичник, *Ліствиця духовна...*, с. 61.

припиняти. Напр.: ...*Отож треба боротися... проти поганих навичок і пристрастей, і не тільки проти пристрастей, а й проти їхніх причин, які є корінням; бо коли не вирвано коріння, то терня обов'язково знову виросте...*²⁶; *Причина деяких гріхів прихована не в них самих, а вони породжені іншими гріхами, тому той, хто від них бажає очиститися, безумовно, мусить позбутися причин початкового гріха, який породжує всі наступні*²⁷; ...*Поки коріння пристрастей залишаться всередині, вони завжди будуть породжувати свої плоди та затуманювати ними чесноти, а деколи й зовсім їх закривати та витісняти. В таких випадках ми підлягаємо небезпеці знову впасти в попередні гріхи...*²⁸; *Віддали від мене злі турботи, щоб тернини не пригнітили мене своїми відростками й не зупинили хід божественним шляхом*²⁹ та багато ін.

Більшому унаочненню небезпеки таких гріхів сприяє їхнє порівняння з конкретними видами рослин-паразитів. З цією метою християнські езегети нерідко вдаються до образу плюща, властивістю якого є здатність чіплятися своїми корінцями-присосками до іншої рослини, яку він, щільно обвиваючи, може знищити разом з корінням. У такій ролі гріх здатен руйнувати не тільки окремі чесноти, а й людину загалом, плондруючи й духовну, й тілесну її частини, порівн.: *Як плющ, переплівшись з виноградом, нищить його, так марнославство губить труд монаха*³⁰; [Пристрасть ліні] охоплює, як плющ, всю душу і плоть, і робить все єство наше ледачим, розслабленим, як би паралічем розбитим; Плющ в'ється довкола дерева і, досягнувши верхів'яття його, сушить коріння; а марнославство приростає до чеснот і зводить їх нанівець³¹. Використовують також образи інших паразитуючих і шкідливих рослин.

Отці Церкви, вочевидь, мали різне уявлення про співвіднесення надземної і підземної частин тих самих гріхів. Напр., смертний гріх гнів Ліствичник і Марко Подвижник бачили закоріненим у гордині, поживні соки якої сприяють його активному росту, розвитку і плодоношенню: *Пристрасть ся кріпиться, підтримується і росте на силі від гордості, і поки се диявольське гірке коріння (Євр.12 : 15) гніву й дратівливості напоюється поганою водою гордості, доти воно розростається, цвіте й рясно плодить беззаконня*³²; *Гордість — джерело гніву, корінь богохульства*³³. Авва Доротей услід за Євагрієм уважає, що гнів черпає силу з кореня сластолюбства: *Також гнів буває з різних причин, але особливо через сластолюбство. Про це згадає і Євагрій, оповідаючи, що якийсь святий говорив: „Я тому й відкидаю насолоди, щоб відсікти причини дратівливості”*³⁴. Різні коріння християнські езегети розрізняли й у смертного гріха розпуста: Марко Подвижник уважав ним похвалу, Ніл Синайський і Єфрем Сирійський — обжерство: *Корінь соромної похоті —*

²⁶ Авва Доротей, *Поучення і послання*, Львів 2005, с. 85.

²⁷ Василій Великий, *Морально-аскетичні твори*, Львів 2007, с. 46.

²⁸ Никодим Святогорець, *Невидима боротьба*, Львів 2007, с. 27.

²⁹ *Творення іже во святых отца нашего Григория Богослова, архиепископа Константинопольского*, Москва 1912, т. 2, с. 60–61.

³⁰ Блаженный авва Исаия, *Слова до своїх учнів*, [в:] Блаженный авва Исаия, *Слова до своїх учнів*. Блаженный авва Зосима, *Бесіди*. Преподобный отец св. Авва Филимон, *Душе-спасенне слово про авву Филимона*, Львів 2006, с. 34.

³¹ Преподобный Ніл Синайський, *Аскетичні настанови...*, с. 282.

³² Св. Марко Подвижник, *Настанови про духовне життя*, [в:] Св. Ісаак Сирійський, *Подвижницькі настанови*. Св. Марко Подвижник, *Настанови про духовне життя*. Преподобный Філотей Синайський, *Сорок глав про тверезіння*, Львів 2007, с. 62.

³³ Св. Йоан Ліствичник, *Ліствиця духовна...*, с. 35.

³⁴ Авва Доротей, *Поучення і послання*, Львів 2005, с. 86.

се людська похвала...³⁵; Необроблена земля родить терня; ум же черевоугодника ростить сороміцькі помисли³⁶; Якщо вб'єш єгиптянина, сховай його в піску, тобто — переміжи похитливу пристрасть — не перекармлию свого тіла. Бо як після дощу виростає з землі те, що було в ній укрите, так у насиченому тілі починає буюти завмерша колісь похіть³⁷; У розсіяному оці вже є блуд... Хто опанував черево, той опанував і погляд³⁸.

Четвертим різновидом реалізації аналізованої когнітивної моделі є схема **ДЕКІЛЬКА ГРІХІВ-РОСЛИН — ОДИН КОРІНЬ-ГРІХ**. У творах апологетів християнства згадана схема має варіанти, що стосуються в основному: 1) наборів гріхів-рослин, що живляться з того самого кореня; 2) наявності в тієї ж групи гріхів-рослин різних вегетативних органів; 3) кількості гріхів-рослин, що можуть проростати з одного кореня.

Так, корінь-гріх грошолоубство вважається вегетативним органом для таких гріхів-рослин, як зрада і брехня (Касіян), ненависть, злочинність, заздрість, розлука, ворожнеча, замішання, злопам'ятність, жорстокосердя й убивство (Ліствич.). Напр.: *Хоч ці гріхи [зрада і брехня], на перший погляд, видаються неподібними, та мають вони однаковий корінь і однакову мету..., бо обидва гріхи проросли з одного кореня — грошолоубства³⁹; Корінь усього лиха — грошолоубство (1Тим.6 : 10), бо воно породжує ненависть, злочинність, заздрість, розлуку, ворожнечу, замішання, злопам'ятність, жорстокосердя, убивства⁴⁰. Обжерство в дискурсі ранньохристиянських письменників представляється як корінь розпусти і грошолоубства (Евагрій Понт.), розпусти й багатьох інших пристрастей (Ніл Синайський): *Бо як голодного мучить думка про хліб — через голод, а спраглого — думка про воду — через спрагу, так грошолоубні та сороміцькі помисли, зроджуючись від надмірних наїдків, також опановують нас через відповідні пристрасті⁴¹; Матір тілесного пожадання — це обжерство, що породжує похитливість і багато інших пристрастей. Від обжерства, як від кореня, проростають стеблини — інші пристрасті й, ставши невдовзі деревами нарівні з тим, що їх породило, розгалужуються у пороки, що сягають небес⁴². Гординю вважають коренем таких гріхів-рослин, як заздрість і сварка (Василій Великий), гнів, лють, печаль (Ісак Сирин): *...Сварка чи заздрість розпочинаються не самі по собі, а беруть витoki з марнослава⁴³; Якщо... викоренити в собі пристрасть гордості..., тоді ціла будівля беззаконного гніву, люті й печалі сама собою легко завалиться⁴⁴. Розпушта в уявленнях отців Церкви постає коренем для групи як близькоспоріднених гріхів, так і віддаленіших, однак пов'язаних своїм руйнівним впливом на людину: *Кається ти, наприклад, у блуді. Гляди, щоб викоринив ти всі види блуду⁴⁵; Похіть, що викликається згадуванням грішного, є коренем пристрастей, властивих темряві⁴⁶.****

³⁵ Св. Марко Подвижник, *Настанови про духовне життя...*, с. 87.

³⁶ Преподобний Ніл Синайський, *Аскетичні настанови...*, с. 249.

³⁷ Там само, с. 250.

³⁸ Св. Єфрем Сирійський, *Подвижницькі настанови*, Львів 2001, с. 44.

³⁹ Св. Йоан Касіян, *Огляд духовної боротьби...*, с. 57.

⁴⁰ Св. Йоан Ліствичник, *Ліствиця духовна...*, с. 21.

⁴¹ Евагрій Понтійський, *Настанови про подвижництво...*, с. 35.

⁴² Преподобний Ніл Синайський, *Аскетичні настанови...*, с. 252.

⁴³ Василій Великий, *Морально-аскетичні твори*, Львів 2007, с. 49.

⁴⁴ Св. Марко Подвижник, *Настанови про духовне життя...*, с. 64.

⁴⁵ Св. Єфрем Сирійський, *Подвижницькі настанови*, Львів 2001, с. 26.

⁴⁶ Св. Антоній Великий, *Настанови про життя у Христі*, Львів 2006, с. 61.

Згадані корені метафорично переосмислених гріхів можуть породжувати в естві грішника не тільки конкретну — більшу чи меншу — кількість тісно взаємодіючих і співіснуючих гріхів-рослин, а водночас їхній симбіоз, що в контексті християнської релігійної картини світу трактується як зло, порок.

У дискурсі отців Церкви подано широкий спектр поглядів на те, який із гріхів наділений такою силою. Одні надають їй заздросі: [Заздросіть] — *це корінь всього зла...*, розсада гріхів⁴⁷; *Заздросіть — це корінь пороку*⁴⁸. Інші приписують їй ліні, що, згідно з Йоаном Золотоустим, є “*приводом до зла і коренем зла*”, оскільки всякого зла “*навчило саме ледарство*”⁴⁹. Чимало ранньохристиянських письменників таким коренем називають гнів: *Якщо багато потрудившись над собою, не зможеш вивергнути гніву — цього кореня спотикання — зі серця свого, то піди та покайноно помирись з ворогом своїм...*⁵⁰. Злу силу, на думку ще інших, може мати гординя, що є не тільки причиною всіх бід грішника, а й підставою його остаточного падіння: [Господь] *показав нам коротко, одним словом, корінь і причину всіх бід...; показав, що гордість скинула нас...*⁵¹. Багато отців Церкви вважали коренем зла обжерство, від якого, „*як від кореня, проростають стеблини — інші пристрасті й, ставши невдовзі деревами нарівні з тим, що їх породило, розгалужуються у пороки, що сягають небес*”⁵²; *І так, як земля, угноєна і удобрена, проростає та дає цвіт, так і наша плоть, утучнена різними стравами і напоями неминуче проростає терням пристрастей*⁵³.

Однак найчастіше “коренем спотикання” називається грошолобство. Уперше таке твердження зустрічаємо в НЗ, одному з послань апостола Павла, лаконічна формула якого — *ρίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστὶν ἡ φιλαργυρία* „*Корінь усього лиха — грошолобство*” (1Тим.6 : 10) — неодноразово повторюється й по-різному інтерпретується у творах християнських екзегетів, порівн.: *...Корінь усього злого є грошолобство; Грошолобство — корінь усіх пороків і пристрастей; Пиятики, блуду, крадіжки і подібних до них пороків вони остерігаються, бояться і уникають; але байдужі до гріхів набагато тяжчих — душевних: заздросі, злопам'ятства, зарозумілості, лукавства і кореня усього злого — грошолобства, а також багатьох інших подібних до них пороків*⁵⁴; *Хто бажає позбутися пристрастей, той нехай спершу вирве їхній корінь, бо доки залишається в ньому грошолобство — корінь усього лиха — не буде йому користі з обрізаних гілок — скоро бо виростуть знову; Грошолобство — корінь усіх бід. Воно живить усі інші пристрасті й не дає всохнути тому, що від нього проросло*⁵⁵; [Грошолобство є] *коренем усіх зол і причиною зради души*⁵⁶.

Неоднозначні твердження, які ранньохристиянські письменники висловлювали щодо джерел (коренів) окремих гріхів, зумовлені їхнім ретельним спостереженням за людською природою, зокрема за індивідуальними схиль-

⁴⁷ Киприан Карфагенский, *О ревности и зависти*, [в:] Електронний ресурс: <http://azbyka.ru/otechnik/prochee/sokrovishnitsa-duhovnoj-mudrosti/111> (14.05.2016).

⁴⁸ *Творения святого Григория Нисского*, Москва 1861, ч. 1, с. 355.

⁴⁹ *Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского*, Санкт-Петербург 1904, т. 10, с. 137–138.

⁵⁰ Св. Йоан Ліввичник, *Ліствиця духовна...*, с. 23.

⁵¹ Авва Доротей, *Поучення і послання*, Львів 2005, с. 23.

⁵² Там само, с. 101.

⁵³ Теодор Студит, *Поучення*, Львів 2007, с. 26.

⁵⁴ Св. Єфрем Сирійський, *Подвижницькі настанови*, Львів 2001, с. 36.

⁵⁵ Преподобний Ніл Синайський, *Аскетичні настанови...*, с. 258.

⁵⁶ Теодор Студит, *Поучення*, Львів 2007, с. 92.

ностями кожного до тих чи інших гріхів. Саме за такої умови — відповідно до вподобань — насіння тих чи тих коренів-гріхів самостійно або за чийогось посередництва потрапляє в душу або серце людини, порівн.: *Змій страшний, всезлюбивий диявол невідступно повзає довкола, бажаючи смерті нашої, по-тайки прокрадається, входить у серце наше і всіває в кожного насіння зла: в кого насолоду гріховну, ... в кого рівну вбивству пристрасть заздрості, через добру славу брата, якою (заздрістю) затьмарює розум його...; Якщо ж через нашу гріховність засіваються в нас лукаві помисли, то слід негайно переводити їх на добрі*⁵⁷ та ін. Такі висновки роблять не тільки щодо окремих осіб, а й різних груп, як правило, протиставлених за певною (соціальною, гендерною, віковою) ознакою. На думку отців Церкви, своєрідні гріхи можуть мати монахи і світські, молоді і старі, одружені й неодружені тощо. Порівн.: *У мирян коренем усього зла є грошолобство, а в монахів — обжерство*⁵⁸.

Як усезагальне зло може представлятися й спільний корінь для більшої чи меншої групи духовних і тілесних, видимих і невидимих гріхів-паростків: *Ті ж, що хочуть творити волю тіла свого..., будуть... кинуті у темряву кромішню, де лютує диявол у лахміттях пристрастей своїх, котрі суть: блуд, похитливість, грошолобство, обмова, гнів, заздрість, марнославство, гордість. — Вони-то і є паростки зла — і ще багато подібних до них, як от: нездержливість, прикрашання тіла, розваги, лінивство, сміхотворні розмови, пусті бесіди, безсоромні погляди, бажання слави, безсовісність, легковаження судом Божим, заздрість ближньому, брехня, наклеп на брата свого, підлабузництво, фальшиве свідчення, лжезнання, повчання інших, мирські звичаї, малодушність, нетерпеливість, ненависть до ближнього, неосуджування себе, любов до слави людської, а не до слави Божої, виставляння напоказ своїх діянь, споживання вишуканих яств, содіяння пристрастей тілесних у серці, відкинення самоприниження, вихваляння своїм знанням, любов до суперечок, наполягання на волі своїй, вважання себе мудрішим за брата свого і зневажання його за це*⁵⁹ та ін. Описаний у подібний спосіб корінь співвідноситься в уяві з великою за розміром бульбою, що спроможна жити таку велику кількість гріхів. Умовно її можна порівняти з наявним у природі різновидом кореневої системи — коренебульбою.

Як показує ілюстративний матеріал, кількість гріхів-рослин, що живляться і проростають з одного кореня може бути різною — від двох до кількох десятків. Тісна ж взаємодія багатьох гріхів-паростків сприяє злиттю останніх в одну групу, демонструючи їхній своєрідний симбіотичний зв'язок, що, не виключено, повинен був викликати образ химерної на вигляд небезпечної рослини.

П'ятий структурний тип аналізованої когнітивної моделі пов'язаний з наявністю в окремого гріха більше, ніж одного кореня. У цьому разі йдеться про декілька рівноправних вегетативних органів, що водночас живлять рослину-гріх. Як і в інших випадках подана тут коренева система має відповідник у природі, де чимало рослин проростають від сукупності рівноправних коренів (у ботаніці таку форму кореня називають мичкуватою). У релігійному дискурсі отців Церкви трапляється багато подібних порівнянь, що дає змогу виокремити суб-модель **ОДИН ГРІХ-РОСЛИНА — ДЕКІЛЬКА КОРЕНІВ-ГРІХІВ**. Для прикла-

⁵⁷ Авва Доротей, *Поучення і послання*, Львів 2005, с. 69.

⁵⁸ Св. Йоан Ліствичник, *Ліствиця духовна...*, с. 15.

⁵⁹ Блаженний авва Ісаїя, *Слова до своїх учнів*, [в:] Блаженний авва Ісаїя, *Слова до своїх учнів*. Блаженний авва Зосима, *Бесіди*. Преподобний отець св. авва Филімон, *Душе-спасенне слово про авву Филімона*, Львів 2006, с. 72.

ду, представляючи в образі рослини заздрість, Григорій Синаїт наголошує на її закоріненості в похоті і марнославстві: *Воістину, абсолютно суцці плоттю і люблячі самолюбство завжди сприяють похоті і марнославству; в них і заздрість закорінена*⁶⁰. Два різновиди гордині живлять, на думку Никодима Святогорця, гріх засудження ближнього: *Від самолюбства й зарозумілості породжується в нас і ще одне зло, яке завдає нам великої шкоди, а саме: строгий суд і осудження ближнього...*⁶¹. Більше, ніж один корінь, згідно з Григорієм Богословом, може мати “велике зло — клятва”: *...З багатьох коренів, від яких проростає це зло — клятва, найбільш диким і чорним є гнів...*⁶². Авва Зосима коренем розпусти називає обжерство, лінь, пустослів'я, довге спання та наражання на небезпеку, а коренем гніву — численні й різноманітні гріховні дії і стани: *Так і з пристрастями: якщо відсікти їхні корені, пристрасті щезнуть. Скажімо, корінь розпусти... криється ось у чому: їсти й пити подостатком, спати досхочу, сидіти без діла, забавлятися, пустословити й наражатися на небезпеку. Якщо одсікти од себе все те, пристрасть розпусти пропаде. Причини гніву — це давати і брати (клопітливі матеріальні угоди), творити волю свою, прагнути бути наставником, вважати себе розумнішим від інших. Хто відсіче все це, в того пристрасть гніву щезне. Так і з усіма іншими пристрастями*⁶³.

Здатність гніву проростати одразу з багатьох коренів підкреслюють і інші християнські екзегети, зокрема Антоній Великий, порівн.: *Не допускайте сонцю заходити над вашим гнівом, — вчить нас Писання (Еф.4 : 26), але з корінням виривайте із сердець лихі думки один на одного, що гнітять вас, аби таким чином перетинати всілякий зародок неприязні, корінням якої є ненависть та заздрість*⁶⁴. Остання цитата цікава з огляду будови кореня. На відміну від мичкуватої форми більшості вегетативних органів цієї групи гріхів-рослин, тут засвідчено складнішу кореневу систему: головний корінь гніву — недобрі думки, розвивається з неприязні, що, відповідно, живиться двома зародковими коренями — ненавистю і заздрістю.

Останнім структурним типом, який виокремлюємо в межах аналізованої когнітивної моделі, є схема декілька ГРІХІВ — декілька КОРЕНІВ. У творах отців Церкви вона має незначне представлення. Напр.: *Саме через ці пристрасті [грошоловства, марнославства та бажання насолоди] розрослися між людьми лют, гнів, брані, вбивства й усі інші лиходійства*⁶⁵. За формою коренева система таких гріхів, як і в попередній субмоделі, мичкувата — корені ростуть пучком. Однак при цьому рослина-гріх має інший вигляд: її розгалужене коріння сприяє ростові не одному, а багатьом стеблам надземної частини рослини-гріха. Іншими словами, кушціння в підземній частині отці Церкви вважали сприятливим для виникнення кушціння в надземній частині рослини.

Порівнюючи гріхи з вегетативним органом рослин, ранньохристиянські автори послуговуються образами й інших видів коренів, зокрема їхніх видозмін — коренеплодів. Цікавий приклад знаходимо у Василія Великого, який ототожнює ліниву людину з буряком: *Бо що краще...: наслідувати родючість дерева, що й інших радує багатством плодів, чи бути схожим на зелень, яка сохне від*

⁶⁰ Григорій Синаїт, *Творення*, [в:] Електронний ресурс: <http://predanie.ru/grigoriy-sina-it-prepodobnyu/book/67951-grigoriy-sina-it-tvoreniya/#toc1> (10.05.2016)

⁶¹ Никодим Святогорець, *Невидима боротьба*, Львів 2007, с. 82.

⁶² *Творення іже во святых отца нашего Григория Богослова*, Москва 1912, т. 2, с. 197.

⁶³ Блаженний авва Зосима, *Бесіди*, [в:] Блаженний авва Ісає, *Слова до своїх учнів*, с. 95.

⁶⁴ Св. Антоній Великий, *Настанови про життя у Христі*, Львів 2006, с. 63.

⁶⁵ Св. Марко Подвижник, *Настанови про духовне життя...*, с. 87.

спеки й безводдя, і бути..., напівзвареним буряком, який ні на що не придатний⁶⁶. Наведену тут аналогію ЛІНЬ — БУРЯК доцільно віднести до гастрономічної, а не вегетативної метафори. До цього спонукає прикметник *напівзварений*, що зміщує смисл з вегетативного органу, властивістю якого є запасання поживних речовин, у бік недостатньої термічної обробки коренеплоду.

Пісумовуючи, зазначимо, що в релігійному дискурсі отців Церкви образ кореня є доволі значимим у процесі концептуалізації смертних гріхів. Свідченням цього є значна кількість контекстів, що дали змогу виокремити цілу систему асоціацій, на підставі чого було виділено декілька структурних типів когнітивної моделі, яка міститься в основі даного метафоричного перенесення. Це вказує на ґрунтовні фонові знання в ділянці будови кореневих систем (стрижнева, мичкувата), видозмін коренів (коренеплід, коренебульба), їхніх видів (підземні, повітряні, присоски), а також вигляду рослин загалом⁶⁷. Ґрунтовні знання в цій ділянці також підтверджує розгалужена система концептуальних ознак, що реалізують різнобічні характеристики вегетативних органів гріхів-рослин, як напр., 'особливості росту', 'функції', 'фізичні якості', 'товщина', 'розмір', 'смак', 'колір', 'способи знищення' та ін.

Загалом ретельне "опредмечування" абстрактних категорій за допомогою фітоморфного образу кореня показує, що дана метафорична концептуалізація, хоч і відбувається з оперттям на Святе Письмо, здійснюється на підставі практичного досвіду ранньохристиянських авторів⁶⁸. До того ж вона засвідчує, що згаданий напрям метафоричного переосмислення в цей період був актуальним.

⁶⁶ Василій Великий, *Морально-аскетичні твори*, Львів 2007, с. 137.

⁶⁷ Такі відомості значною мірою відповідають сучасним знанням про вегетативні органи вищих рослин, див., зокр.: Л. И. Лотова, *Морфология и анатомия высших растений*, Москва 2001.

⁶⁸ Свідченням глибоких знань про рослини та їхні корені вже в найдавніший час можуть служити давні рукописи, зокрема „*Manuscript Dioscoridis*”, в основі якого — праця давньоримського фармаколога й натураліста I ст. н. е. Діоскорида „*De materia medica*”, де серед іншої інформації наводиться ретельний опис 600 рослин і подається їхнє детальне зображення разом з будовою кореня.